

POGOVOR Prof. Sergio Tavano pred odkritjem obnovljenih fresk v oglejski baziliki

Različnost slogovnih elementov v baziliki je pravi simbol pluralnosti Ogleja in njegovega ozemlja

Prof. Sergio Tavano, eden najboljših poznavalcev oglejske bazilike in zgodovine, bo ob praznovanju zavetnikov goriške nadškofije in dežele, sv. Mohorja in Fortunata, spregovoril o znameniti zgodovini freski v apsidalni polkupoli oglejske bazilike, ki so jih pravkar temeljito obnovili. Za bralce tednikov Voce Isontina in Novi glas je rad pristal na pogovor o tem edinstvenem opusu, za kar smo mu iskreno hvaležni.

Kakšno mesto imajo apsidalne freske v zgodovini bazilike?

Oglejska bazilika ima za sabo dolgo zgodovino, ki jo sestavljajo različna poglavja, med sabo sicer povezana, ki pa so vsa enako pomembna: obiskovalec ima pred sabo mozaik iz 4. stoletja, pa tudi beneške skulpture iz 16. stoletja...

V tej zgodovini se lahko osredotočimo na dve posebno pomenljivi dobi: prva je karolinška (ki je med drugim malo vidna, če ne v kripti) in poponska (vezana na patriarha Popona; to je doba, ko so nastale apsidalne freske). Današnji videz bazilike je gotški, zlasti v obokih, čeprav ohranja vse, kar se je pomembnega uresničilo pred to dobo.

Mar ni prav ta različnost elementov pravi simbol pluralnosti Ogleja in njegovega ozemlja?

Poponske freske lahko umeštimmo v ključni trenutek oglejske zgodovine. To je bil čas bojev za investiture in patriarh se je vedno bolj vezal (se pa ni podrejal!) na cesarsko oblast, v zameno pa je prejemal ogromne koristi posvetne in finančne narave. V tistem času je še vedno

mož Cerkev, se pa že pripravlja, da bi postal mož oblasti. Hudo poškodovana v potresu leta 998, je bila bazilika ponovno zgrajena in posvečena 13. julija 1031. Pomen take obnove je na poseben način poudarila apsidalna freska, ki jo označujejo trije nivoji. Gornji je brez dvoma najpomembnejši. V njem kraljuje lik Božje Matere z Detetom: ta je upodobljen v drži nekoga, ki poučuje (in ne blagoslavlja!), v roki ima zvitek kot starodavni učениki. Bogastvo umetniškega dela je značilno za opus, ki je nastal v dobi Otonov na prehodu med 10. in 11. stol. Otoni so bili zagovorniki krščansko vesoljne cesarske oblasti (ni slučaj, če se govori o svetorimskem cesarstvu): med drugim so si prizade-

vali za obnovo vrednosti antične kulture na formativni, šolski in umetniški ravni. Freska se torej začneja z Marijo na prestolu v mandorli. Ponavadi je sredi apside prisoten zmago-slavni Odrašenik: ne pa v Ogleju (nekaj podobnega sicer najdemo tudi v Poreču), kjer je na sredini prav Mater Dei. Najbolj presenetljivo in neobičajno pa je to, da so na štirih koncih mandorle upodobljeni simboli evangelistov. Marija se torej pojavlja kot oltar in hkrati Kristusova monštranca: Ona predstavlja Sina, medtem ko drugod štirje simboli evangelistov uokvirjajo vedno in izrecno Kristusov lik; oni namreč posredujejo njegov nauk v zgodovini.

Še ena potrditev častnega mesta, ki ga oglejska Cerkev namenja Marijinemu češčenju...

Dejansko gre za posebnost oglejskih Cerkva, ki se je pojavila tudi v kripti bazilike sto let kasneje in npr. tudi v baziliki v Summagi (blizu Portogruara; op.ur.) v 13. stol. To priča, da je marijanski kult specifična oglejskega patriarhata: po zanesljivi-

Foto Andrian

vih virih je bila bazilika že v 8. stol. posvečena v prvi vrsti Mariji. Če se ozremo nazaj, naletimo na Kromacija, ki je v 4. stol. zapisal: "Non potest ergo ecclesia nuncupari nisi ibi fuerit Maria cum fratribus" ("Ni mogoče govoriti o Cerkvi, če tam ni Marija z učenci").

V gornjem delu freske so upodobljeni tudi svetniki krščanske oglejske zgodovine: Marko na levi, Mohor in Fortunat na desni; še bolj levo Hilarij in Tacijan, zadnja na desni Evfemija. Vsi liki imajo noge trdno postavljene na bogato cvetočo podlago in s tem dajejo občutek konkretnosti in vključenosti v ta svet. Mohor in Fortunat imata izrazite značajske poteze, celo fiziognomične, ne pa stereotipne, kakršne zasledimo v srednjeveških poslikavah, kjer so si liki skoraj enaki: njihova prisotnost v zgodovini oglejske Cerkve pa je tako močna, da so jih natančno poslikali, kot bi bili živeče osebe s samosvojo realistično individualnostjo. Med šestimi svetimi podobami so prisotne še zgodovinske osebnosti dobe, v kateri je umetniško delo nastalo: njihove noge se ne dotikajo tal, osebe lebdijo v zraku in so manjše od svetnikov. Tja so postavljene, ker je prav se jih spominjati, saj so promovirale in financirale uresničitev bazilike. Prvi levo je patriarh Popon: v rokah drži vzorec bazilike in je pravzaprav edini s sijem nad glavo. Gre sicer za pravokotni in ne

okrogli nimb: on je namreč v času upodobitve še živ, lahko se povečuje, ne moremo pa ga častiti kot svetnika. Med drugimi osebnostmi so cesar Konrad II., sin Henrik (prihodnji cesar) in žena, cesarica Gizela. Te podobe imajo zraven tudi svoja imena in jih je zato lahko prepoznati. Ostaja še ena, ki pa ji ni pripisano nobeno ime; zgodovinarji so uganki že predlagali najrazličnejše rešitve. Lahko bi to bil

kdo s cesarskega dvora, po mojem pa je bolj možno, da gre za brata patriarha Popona, Ozija II. Dolgo so mislili, da je bil Popon zvevek za Wolfganga von Trefena: danes pa ga raje istovetimo s sinom Otgerja/Ozija I., enim prvih osebnosti velikega rodu Otokarjev, štajerskih mejnih grofov in vojvod. Obrazne poteze teh manjših likov so bolj stereotipne, kot je bilo v navadi v tistem času: predstavljeni so kot nosilci lastnih oblasti, ne pa kot osebe. Njihova drža je zelo vznesena: vsi stegujejo roko v smer Marije v znak priklanjanja in vdanosti.

Ta del polkuple uokvirja serija simbolov (pavi in otroške glave) in cvetja. Zadnji obnovitveni poseg je omogočil odkritje izvirne istovetnosti freske, ki je z leti postala skoraj neberljiva...

Foto Andrian

Leta 1793 so bili mnenja, da je bila tedanja freska preveč arhaična; zato so jo prekrili z modernejšo (in dosti bolj skromno), pozno-baročno, ki jo je izdelal Furlanetto. Za to je bilo potrebno na grobo obdelati površino stare freske; tako je prišlo do številnih malih belih trikotnikov, na katere so nato pritrdili nov omet: ta poseg je pokvaril celoto izvirne poslikave. V letih 1896-1901 so s finančno podporo mecena, poljskega grofa Karla von Lanckoronskega, odpravili Furlanettove freske: ko je spet zagledala luč spodnja poslikava, so doumeli, da je bila hudo poškodovana. Novi omet je namreč razjedel spodnjo plast in dokončno odvzel moč prvotnim barvam.

Nekaj let kasneje, 1921, je goriški umetnostni kritik Antonio Morassi posegel in popravil izvirne podobe z dopolnil-

Prof. Tavano (prvi z desne) pod apsidalno polkupolo pred dobrim mesecem (foto DPD)

nimi nameti, ki jih je opravil Giuseppe Cherubini, in to celo na glavi Marije in Deteta. Pred sabo so imeli dve možnosti: ali pustiti freske v stanju, v katerem so jih našli, ali pa omogočiti, da bi bile berljive (pač po kriteriju, ki je bil za tisti čas zelo moderen). Nemška praksa je tedaj naročala, naj se ne tika tega, kar se je spremenilo zaradi minevanja časa ali človeškega posega; to pa bi pomenilo, da bi naslednji rodovi ne mogli doumeti, kako je bilo umetniško delo uresničeno.

In tako smo dospeli do posega teh mesecev...

Morassi je opravil pomembno delo, to zaslužio mu priznavamo, toda po 80 letih je bil potreben nov poseg, ki je bil opravljen na zelo natančen in skrben način.

Na začetku smo nameravali posnemati Morassija, rešiti to, kar je bilo rešljivega, omogočiti, da bi bilo vidno to, kar je bilo vidno. Ko so se začela dela, pa smo razumeli, da bi zaradi beline pikčanja celotna freska ne bila dovolj jasna in berljiva: zato smo odločili - po zaslugi preudarnega dovoljenja nadzornika dr. Luca Rinaldija - da pokrijemo bela polja z barvo, ki pa je po tonu malo šibkejša, tako da se vseeno opazi razlika. Na tak način je sedaj mogoče imeti pred sabo popoln in zadovoljiv pogled na umetniško delo.

Prej ste omenili, da je gornji del freske zgodovinsko najpomembnejši...

Prav tam se spajata zgodovina Cerkve in zgodovina cesarstva. Poglejmo lika sv. Mohorja in Marka. Čeprav ima samo rdeč obris, je Markova podoba posebno imponentna, prav tako kot Mohorjeva, presunljiva zaradi prefinjenosti portreta. Osebe so namenoma opisane v fizičnih podrobnostih v tehnikah chiaroscuro, s pretehtanimi sencami, ki bi jih ne pričakovali. Vse to izhaja iz tehtne vizije in študije antičnega krščanskega slikarstva; in vse to ne le v tematskem smislu, ampak tudi estetskem. V srednjem delu apsidalne poslikave najdemo tipične srednjeveške like, pač po bizantinskem načelu: osem podob svetnikov, ki so jih častili v Ogleju, ali vsekakor drugače zgodovinsko pomembnih osebnosti je slokih in skoraj breztelesnih. Od leve proti de-

sni so to Crisogono, Proto, Largio, Felice, Fortunat, Dionigi, Primogenio in Anastasia. Prikazani so strogo čelno, prav tako kot mučenci v cerkvi Sant'Apollinare nuovo v Ravenni ali hieratični prikaz Justinijana in Teodore v cerkvi San Vitale.

Spodnji del freske pa je razdeljen na dva dela. Vidi se napis, ki podrobno govori o navzočih na posvetitvi, o tem, komu je bazilika posvečena, kdo jo je uresničil in gmotno podprl... Besedilo je po nekaj stoletjih žal postalo skoraj neberljivo: po potresu l. 1348 je je znatno poškodovano, zaradi česar so odločili, da ga prekrijejo in ponovno zapišejo v gotici, pri tem pa so ostali zvesti izvirniku (na nekaterih mestih so se pojavile prvotne črke, napisane točno pod gotskimi). Pod napisom je nekaj podzidek z okrasnimi elementi, ki ponazarjajo trto, kakršne najdemo tudi v sarkofagu Konstantine v Rimu (4. stol.). Sredi teh volut so se z obnovo spet pojavile podobe golobov, ki doslej niso bile vidne. Nižji del podzidka so v antični dobi sestavljale porfirne plošče, ki so na neki način zavarovale strukturo: ker gradbeniki niso imeli takega materiala, so naslikali plošče z izvirno zeleno ali rjavo barvo in jih dopolnili z raznimi risbami.

Se kaj ve o avtorjih fresk?

Zadnji poseg se ni omejil na čiščenje dela, ampak je omogočil, da smo spet odkrili vrednost fresk in zlasti to, da smo dojeli ogromno detajlov, ki jih doslej nismo poznali. Najpomembnejšo študijo o freskah je opravil Goričan Leone Planiscig. To je bilo leta 1911, ko je Planiscig na Dunaju obiskoval Wiener Schule der Kunstgeschichte.

Tudi on, kot drugi avstrijski izvedenci, ko je izvedel, da so spet zagledali luč oglejski mozaiki in freske, se je zatopil z vnemo in vztrajnostjo v njihovo preučevanje. Razumel je, da je šlo za krščanske mozaike in da so bile freske izdelane v iskanju ravnovesja med srednjeveško abstrakcijo in antično objektivnostjo. V revijo, ki je bila sicer malo poznana in vendar izredno dragocena (Forum Julii), je zapisal, da je poslikave potrebno tolmačiti v ključu estetske in umetniške kulture časa, v katerem so bile ustvarjene: odražajo namreč romansko kulturo Otonov, v

istem času pa se spajajo s sposobnostjo obnavljanja in ponovnega pojavljanja zgodovinskih, formalnih in ikonografskih vrednot, prisotnih v zgodovini Cerkve.

Planiscig je med drugim avtor najpomembnejših študij o toskanskih kiparjih 15. stoletja (Ghiberti, Donatello, della Robbia...); zaradi svojih uspehov je na Dunaju postal ravnatelj zbirk Este; ker pa se vse do leta 1938 ni odločil za vrnitev v Italijo, je njegov lik tonil v pozabo. Gorica se je nanj spomnila zgolj s poimenovanjem uličice v predmestju...

Freske so bile v zadnjih desetletjih predmet najrazličnejših obravnav

in tolmačenj prav zaradi svoje težke berljivosti. Nekateri menijo, da so njihovi avtorji izhajali iz Benetk, drugi, da so to Rimljani ali Francozi ali vsekakor iz alpskih dežel...

Danes, po obnovi, je končno jasno, da so delo opravili umetniki, ki so se oblikovali in so delovali v okolici jezera Costanza (na meji med Nemčijo, Švico in Avstrijo).

Sredi jezera je čudovit otok Reichenau, na katerem so zgradili tri bazilike (posvečene so Devici Mariji in sv. Marku, sv. Juriju in svetima Petru in Pavlu); tam so stali tudi benediktinski samostani, s katerimi je ohranjal pogoste stike tudi sam Popon. Tam se je razvila ena izmed najbolj naprednih kultur, ki je znala privabljati v 10. in 11. stol. odlične umetnike iz vse Evrope, ki so potem posredovali vzorce tiste šole po vsej celine, tudi v Ogleju.

Vse to je danes spet vidno po zaslugi odločilnega prispevka Fundacije Cassa di Risparmio iz Gorice in Fundacije Cassa di Risparmio iz Vidma in Pordenona; ta je namreč omogočil, da je prišlo do posega, ki bi ga lahko označili kot "obnovitev", "prenova" in "odkritje".

Preseneča posebna skrb, posvečena detajlom. Kakšen smisel je imelo z natančno risbo izdelati celo okraske in biserčke na oblekah visoko v apsidalni polkupoli upodobljenih likov, če pa so ti vernikom v cerkvi popolnoma nevidni?

Šola jezera pri Costanzi je bila posebno izkušena (in zaradi tega tudi cenjena) tudi zaradi miniaturnosti. O tem pričajo čudovite podobe nekaterih psalterijev, ki so se ohranili do današnjih dni. Umetniki so torej imeli poseben okus v izdelovanju detajlov, ki je viden tudi v freskah oglejske bazilike, in to tako v biserčkih kot v raznih okraskih.

Ta skrb se nam morda lahko zdi pretirana, ne smemo pa pozabiti, da ne gre za primitivno umetnost: avtorji fresk v Ogleju so poznali slikarstvo prejšnjih stoletij, njihova dela pa presegajo antično slikarstvo. Ne gre za brezosebno ponarjanje nekoga, ki se omejuje na posnemanje, ampak dela odražajo sposobnost nekoga, ki je znal vključevati antične vzorce v novo kulturo svojega časa.

Mauro Ungaro in Danijel Devetak

Praznovanja

Sreda, 11. julija:

ob 18. uri v patriarhalni baziliki v Ogleju slovesne večernice, nato predstavitev anastatične kopije oglejskega misala iz leta 1517.

Četrtek, 12. julija:

ob 16.30 v baziliki, pozdravi: goriški nadškof msgr. Dino De Antoni, oglejski župan prof. Alviano Scarel; posegi: prof. Sergio Tavano, arh. Luca Rinaldi, arh. Leonardo Mian. Ob 19. uri slovesno somaševanje, ki ga bo vodil beneški patriarh kard. Angelo Scola.